

BOZOR IQTISODIYOTI

Omurullayeva Dilshoda Xayrulla qizi

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti Iqtisodiyot yo'nalishi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bozor iqtisodiyoti va uning mohiyati, bozor iqtisodiyotining modellari haqida so'z yuritilgan. Ayrim mulohazalar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *bozor iqtisodiyoti, model, raqobat, xususiy mulk huquqi, erkin narx, tadbirkorlik.*

Bozor iqtisodiyoti - bu resurslarni taqsimlash va mahsulotlar hamda xizmatlarni ishlab chiqarish asosan bozor mexanizmlari orqali amalga oshiriladigan iqtisodiy tizim. Bu tizimda narxlar talab va taklif qonuniyatlari asosida shakllanadi va o'zgaradi. Bozor iqtisodiyotining asosiy xususiyatlari quyidagilardir:

1. Erkin tadbirkorlik: Individlarning va kompaniyalar o'z bizneslarini erkin ravishda boshlash va yuritish huquqiga ega.

2. Raqobat: Bozorda ko'plab ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar mavjud bo'lib, ular o'rtasidagi raqobat mahsulotlar va xizmatlarning sifati va narxini belgilaydi.

3. Xususiy mulk huquqi: Individlarning va kompaniyalar mulkka, jumladan, yer, kapital va intellektual mulkka egalik qilish va ularni boshqarish huquqiga ega.

4. Erkin narxlar: Narxlar bozor iqtisodiyotida talab va taklifga qarab o'zgarib turadi, bu esa resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi.

5. Cheklangan davlat aralashuvi: Bozor iqtisodiyotida davlatning asosiy roli qonun va tartibni saqlash, shuningdek, raqobatni himoya qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdir.

6. Erkin savdo: Bozor iqtisodiyotida xalqaro savdo erkin amalga oshiriladi, bu esa mahsulotlar va xizmatlarning global taqsimlanishini yaxshilaydi.

Bozor iqtisodiyoti tizimida ba'zi kamchiliklar ham mavjud, masalan, taqsimotdagi tengsizliklar, iqtisodiy tsikllar va raqobatning buzilishi kabi. Shu sababli, ko'pincha davlatlar iqtisodiyotga ma'lum darajada aralashib, makroiqtisodiy siyosatni boshqarish, ijtimoiy himoya choralari qo'llash va o'z fuqarolarining farovonligini ta'minlashga harakat qiladilar.

Bozor iqtisodiyoti rivojlanishining muhim tushunchalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Talab va taklif: Bozor iqtisodiyotida mahsulotlar va xizmatlar narxi talab va taklif o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi.

2. Raqobat: Erkin raqobat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, sifatni yaxshilaydi va innovatsiyalarni rag'batlantiradi.

3. Erkin tadbirkorlik: Individlar va kompaniyalar o'z bizneslarini boshlash va yuritish huquqiga ega bo'lishlari kerak.

4. Xususiy mulk huquqi: Mulk huquqlarining ishonchligi investitsiyalarni rag'batlantiradi va iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi.

5. Bozor mexanizmlari: Narxlar, daromadlar va resurslarni taqsimlash bozor mexanizmlari orqali amalga oshiriladi.

6. Iqtisodiy erkinlik: Individlar o'z mablag'larini erkin sarflash va ishlab chiqarishda qatnashish huquqiga ega.

7. Makroiqtisodiy barqarorlik: Inflyatsiya, ishsizlik va o'sish kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar bozor iqtisodiyotining barqarorligini belgilaydi.

8. Xalqaro savdo: Erkin savdo bozor iqtisodiyotlarining rivojlanishiga hissa qo'shadi, chunki bu mahsulotlar va xizmatlarning global taqsimlanishini yaxshilaydi.

9. Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish: Iqtisodiyotning turli tarmoqlarini rivojlantirish xavflarni kamaytiradi va barqarorlikni ta'minlaydi.

10. Innovatsiya va texnologik taraqqiyot: Yangi texnologiyalar va innovatsiyalar iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va samaradorlikni oshiradi.

Bozor iqtisodiyoti - ixtiyoriy ayirboshlash, xususiy mulk huquqi va raqobat asosida qurilgan iqtisodiy tizimdir. Bozor iqtisodiyoti modeli sifatida quyidagilar tan olingan:

1. Aralash iqtisodiyot: Bu modelda davlat va xususiy sektor birgalikda iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatadi. Davlat muayyan sohalarda tartibga solish va nazorat olib boradi, shu bilan birga xususiy sektor iqtisodiyotning asosiy qismini tashkil etadi.

2. Ijtimoiy bozor iqtisodiyoti: Bu model ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida muvozanat o'rnatishga urinadi. Ushbu tizimda davlat ijtimoiy himoya va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan sohalarda aralashadi.

3. Korporativ iqtisodiyot: Korporativ iqtisodiyotda yirik korporatsiyalar va davlat o'rtasidagi hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Bu modelda davlat va yirik biznes tuzilmalari iqtisodiyotni rivojlantirishda birgalikda ishlaydi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni an'anaviy va rejali iqtisodiyotdan bozor munosabatlariga o'tishni anglatadi. Ushbu jarayon davomida davlatning iqtisodiyotdagi roli qisqarib, xususiy sektor va bozor mexanizmlarining roli oshadi.

Bozor iqtisodiyoti modellari — bozor iqtisodiyotining turlari. Bozor iqtisodiyoti modellari m.ning iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarga xos bo'lgan aralash iqtisodiyot, ijtimoiy bozor xo'jaligi va korporativ iqtisodiyot ko'rinishlari mavjud.

Aralash iqtisodiyot modeli — bozor iqtisodiyotining yuksak mehnat unumi, ne'matlar to'kinchiligini ta'minlaydigan, eng mukammal texnologiya va yuqori malakali ish kuchiga ega bo'lgan turi. Bu modedda mulkiy xilmaxillik mavjud bo'ladi; xususiy mulkning individual va hissbay shakllari ustuvorlik qiladi, davlat va nodavlat mulki, iqtisodiyotning davlat va nodavlat sektorlari taraqqiy etadi. Yirik, o'rta va kichik biznes muvozanatli holatda rivojlanadi. Bozor munosabatlari bilan birgalikda nobozor munosabatlari ham mavjud bo'ladi. Bu esa sahovat va xayrehson ishlarining keng rivojlanishiga zamin yaratadi, raqobat bilan birgalikda hamkorlik aloqalari yuzaga keladi. Iqtisodiyotni boshqarishda bozor mexanizmi bilan bir qatorda davlat mexanizmi ham qo'llanadi. Mazkur modelga ommaviy farovonlik xos bo'lsada, ijtimoiy tafovutlar cheklanmaydi, davlat daromadlarni qayta taqsimlashda faol ishtirok etmaydi, bu vazifalarni bozor mexanizmi bajaradi. Aralash iqtisodiyot modeli AQSH, Angliya, Fransiyada mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I., O'zbekiston — bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li, T., 1993;
2. Karimov I., O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida, T., 1995; Teoreticheskaya ekonomika. Politekonomiya, M., 1997;
3. Ekonomika, M., 1997; Kurs ekonomiki, M., 1997; O'lmasov A., Sharifxujayev M., Iqtisodiyot nazariyasi; T., 1995;
4. Tuxliyev N., Taksanov A. Natsionalnaya ekonomicheskaya model O'zbekistana T., 2000.